

УДК 342.722

**ПРИНЦИП РІВНОСТІ УСІХ ПЕРЕД ЗАКОНОМ
ЯК ОСНОВА ІСНУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ
THE PRINCIPLE OF EQUALITY BEFORE THE LAW
AS THE BASIS OF THE EXISTENCE OF JURAL STATE**

Журавльова Г.С.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного та трудового права юридичного факультету
Запорізького національного університету*

У статті запропоновано історико-правовий аналіз теоретичних та нормативних підходів до розуміння сутності принципу рівності усіх перед законом як основи існування правової держави, становлення ідеї про неприпустимість дискримінації. Визначено місце та особливості цього принципу в системі принципів права. Охарактеризована еволюція формування ідеї рівності всіх перед законом.

Ключові слова: принципи, принципи права, рівність, правова держава, дискримінація, права і свободи.

В статье предложен историко-правовой анализ теоретических и нормативных подходов к пониманию сущности принципа равенства всех перед законом как основы существования правового государства, становления идеи о недопустимости дискриминации. Определено место и особенности этого принципа в системе принципов права. Охарактеризована эволюция формирования идеи равенства всех перед законом.

Ключевые слова: принципы, принципы права, равенство, правовое государство, дискриминация, права и свободы.

The paper considers the historical and legal analysis of the theoretical and normative approaches to the understanding of the principle of equality before the law as the basis of the existence of the of jural state, the establishment of the idea of non-discrimination. The place and the features of this principle in the system of law principles. Characterizes the evolution of the formation of the idea of equality of all before the law.

Key words: principles, principles of law, equality, the jural state, discrimination, rights and freedoms.

Проблема правової рівності завжди була предметом вивчення й дискусій як у науковому середовищі, так і серед звичайних громадян, адже вона незмінно пов'язувалася із встановленням справедливого громадського порядку в конкретній державі. Рівень розвиненості демократії пов'язаний з рівнем свободи людини, яка, незважаючи на розбіжності з іншими людьми, порівнює приналежний їй обсяг прав, свобод і обов'язків на предмет наявності або відсутності рівності перед законом. Крім того, закріплення принципу правової рівності – обов'язкова ознака правової держави, якою проголосила себе й Україна. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24 Конституції України [1]). Цей принцип є основним критерієм цивілізованості правової системи держави.

Рівність всіх перед законом являє собою одну з найважливіших основ існування правової держави, в якій саме право є критерієм легітимності держави і його влади. З початком 90-х років ХХ ст. ідея правової держави повернулася до вітчизняної наукової літератури. У цей час вона інтенсивно розробляється як теоретиками права, так і представниками галузевих юридичних наук. Серед них хотілося б відзначити таких радянських учених-правознавців, як М. Вітрук, Л. Воеводін, Б. Ебзеев, Г. Мальцев, В. Масленников, М. Матузов, В. Патюлін, Ф. Рудинський, А. Савицька, В. Сокурєнко, І. Фарбер, В. Шевцов, Л. Явич; сучасних українських учених: О. Дашковська, В. Колісник, А. Колодій, О. Марцеляк, А. Олійник, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Шаповал, Ю. Тодика, М. Цвік; сучасних російських учених: М. Баглай,

М. Бондар, К. Козлова, Г. Комкова, О. Кутафін, О. Лукашева, В. Нерсисянц, В. Чиркін. У той же час слід відзначити, що принцип рівності перед законом у науковій літературі спеціально не вивчався, тому метою цього дослідження є аналіз теоретичних та нормативних підходів до розуміння сутності принципу рівності всіх перед законом як основи існування правової держави, становлення ідеї про неприпустимість дискримінації, визначення його місця та особливостей в системі принципів права.

Важливість закону як способу регулювання суспільних відносин завжди відзначалася філософами. Перед законом постають дві мети. З одного боку, закон обмежує дії людей, з іншого боку – захищає їх, встановлюючи межі повноважень влади. Ці положення усвідомлювалися ще стародавніми греками й римлянами. Англіїці також завжди вірили в силу закону, вважаючи, що до нього в будь-який момент можна вдатися й що він повинен обмежувати дії не тільки особистості, але й держави. Головне значення Великої хартії вольностей полягає в тому, що вона закріплювала положення про панування закону навіть над самим королем. Петиція про права 1628 р. складена в тому ж дусі – це звернення до короля з вимогою дотримуватися законів країни, що накладають на нього ті ж обмеження, що й на його підданих.

Пріоритет закону припускає насамперед розподіл повноважень органів державної влади. Примат закону набуває глибинного сенсу, якщо дискреційна влада сприймається як розумна, якщо її можливості й способи дії чітко регламентовані і якщо приділено належної уваги правам зацікавлених осіб [2, с. 11].

Категорія «закон» є багатоаспектною й пов'язана з різними поняттями і явищами. Приміром, Н. І. Матузов, відзначаючи можливість наповнення закону різним змістом, пише, що він може виражати як ідеали добра, рівності й справедливості, так і слугити провідником егоїстичних інтересів [3, с. 490-491]. Етимологічне значення слова «закон» – «загальноприйняте, усталене правило співжиття, норма поведінки» [4, с. 155]. У юридичному змісті під законом розуміється сукупність таких загальнообов'язкових правил, що визначають суспільні відносини людей; втілення найвищої влади в суспільстві. Таким чином, закон – це нормативний акт, що встановлює, скасовує або змінює приписи – норми права. Важливість закону підкреслює Є. В. Колесніков: «Видані парламентом закони забезпечують цілісне регулювання різноманітних соціальних відносин і зв'язків, сприяють зміцненню законності, дисципліни й правопорядку» [5, с. 61]. Ніким не оспорується верховенство закону серед інших джерел права.

Ще однією важливою характеристикою закону є його правовий характер. Відомий російський філософ І. А. Ільїн писав: «В основній своїй ідеї й у своїй нормальній дії правовий закон є формулою зрілої правосвідомості, висунутою волею й спрямованою на допомогу незрілій правосвідомості» [6, с. 356]. Лише усвідомлене ставлення до змісту закону, ствердження ідеалів справедливості й рівності може додати закону такої важливої властивості. На думку В. С. Нерсисянца, «правовий закон – це адекватне й повне вираження поняття права в його офіційному визнанні, загальнообов'язковості, визначеності й нормативній конкретності, необхідній для діючого позитивного права» [7, с. 5].

Існує точка зору, відповідно до якої закон можна розглядати у вузькому розумінні – як акт органу законодавчої влади, і в широкому – як будь-який нормативно-правовий акт держави. У цьому випадку будемо вважати, що рівність передбачається перед «законом» як поняттям у широкому розумінні, що охоплює всі джерела офіційно встановленого права, «оскільки всі вони являють собою офіційно-владні емпіричні реалії нормативного характеру, наділені законною (примусово-обов'язковою) силою» [7, с. 6]. У противному випадку можна прийти до невиправда-

ного постулату про те, що перед законом у вузькому змісті всі рівні, а перед указом Президента України або постановою Кабінету Міністрів України – ні.

Стосовно до принципу рівності всіх перед законом, можна умовно виділити демократичні й недемократичні, якісні й неякісні, справедливі й несправедливі, реальні й фіктивні закони.

Головним критерієм демократичності законів служить повнота вираження волі народу, що проявляється й за допомогою широкої участі населення (громадських організацій) у законотворчості (як на стадії підготовки законопроектів, так і під час їх обговорення й прийняття). Закони, які приймаються без участі населення й всупереч волі народу, є недемократичними. Серед недемократичних законів варто особливо виділити так звані «кон'юнктурні» закони, прийняті в конкретній суспільно-політичній обстановці країни в інтересах окремих політичних сил, фінансово-промислових груп. Можна припустити, що в недемократичних законах принцип рівності порушується й пріоритет віддається певним соціальним групам.

Справедливість законів проявляється в тому, що вони дозволяють враховувати інтереси більшості членів даного суспільства, здійснювати збалансований розподіл благ між різними соціальними групами, встановлюють формальну рівність суб'єктів права. Справедливим може бути лише демократичний закон.

Реальність законів полягає в їхній відповідності об'єктивним закономірностям суспільного розвитку, вона гарантована конкретними матеріальними засобами й ресурсним забезпеченням, у той час як фіктивні акти нічим не підкріплені й свідомо нездійсненні.

При зіставленні запропонованих критеріїв важливо мати на увазі, що демократичний і справедливий закон може бути неякісний і фіктивним, так само як кон'юнктурний і несправедливий закон може бути досить якісним і реальним.

Проаналізуємо особливості виділених критеріїв законодавчих актів з погляду забезпечення конституційного принципу рівності всіх перед законом. Насамперед розглянемо проблему демократизму прийнятих законів.

Як представляється, демократизм законів знаходить свій прояв у наступних ознаках: закони виражають волю багатонаціонального народу країни; зачіпають інтереси більшості членів суспільства; поширюють свою юридичну чинність на всіх членів суспільства.

На відміну від демократичних законів недемократичні законодавчі акти не просто слабо відображають інтереси населення, але найчастіше й повністю суперечать їм. Як було зазначено вище, до числа недемократичних законів можна віднести так звані «кон'юнктурні» закони, які є наслідком лобізму, сутність якого полягає у фінансуванні й наданні різних послуг з боку фінансово-промислових груп конкретним представникам органів державної влади й управління, що відстоюють інтереси даних структур шляхом прийняття конкретних нормативних правових актів, політичних, адміністративних та інших офіційних рішень. Якісною характеристикою лобізму є те, що просування інтересів конкретних суб'єктів здійснюється за рахунок обмеження законних інтересів інших суб'єктів (різних категорій громадян, організацій, суспільства й держави в цілому). Тут про рівність перед законом говорити, звісно, не доводиться, оскільки саме прийняття такого закону – це втілення привілеїв одних груп населення над іншими.

Великої уваги заслуговує проблема справедливості й несправедливості законів. Втілення справедливості в законодавчих актах є можливим лише в тому випадку, коли вся правова система держави слугує інтересам народу. Слід мати на увазі, що формальною ознакою справедливості закону є встановлена рівність суб'єктів права перед законом, тобто застосування рівного масштабу суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і відповідальності.

Реальність законодавчого акту повинна розглядатися у двох аспектах: як відповідність закону об'єктивно існуючим умовам суспільного життя і як матеріально-ресурсна гарантованість чинності прийнятого закону. Зокрема, законодавчо встановивши гарантії надання житла військовослужбовцям, співробітникам органів внутрішніх справ, органів і установ кримінально-виконавчої системи, громадянам, звільненим з військової служби, держава не виконує взятих на себе зобов'язань.

Таким чином, проведення дослідження дозволяє зробити висновок про те, що вітчизняне законодавство повністю або частково не відповідають запропонованим критеріям оцінки їхньої ефективності з погляду забезпечення конституційного принципу рівності всіх перед законом. Вважаємо, що якість прийнятих законів і опосередковано рівність всіх перед законом не в останню чергу залежить від наступних обставин: по-перше, дотримання законодавчих процедур; по-друге, професійного рівня законодавця; по-третє, сумлінності законодавців. Під час підготовки й прийняття законів до їхнього тексту окремими юристами можуть вноситись «юридичні пастки» (недотримання вимог до форми й змісту нормативного акту, суперечливі положення, неточна термінологія, помилки). Подібні норми дозволяють зацікавленим сторонам використовувати законодавчі положення на власний розсуд, що сприяє порушенню принципу рівності перед законом; по-четверте, стабільності суспільних відносин. У зв'язку з тим, що закони впливають на суспільні відносини, законодавче регулювання повинне відповідати суспільному розвитку; якщо ж суспільні відносини нестабільні, то й закони будуть недовговічними, носити пристосовницький характер.

Отже, не можна заперечувати той факт, що забезпечення конституційного принципу рівності всіх перед законом можливе насамперед за умови прийняття якісних законів.

З метою підвищення якості, з урахуванням необхідності вдосконалення законодавчого регулювання в аспекті закріплення в законах рівного обсягу прав, обов'язків і відповідальності для різних суб'єктів права, вважаємо доцільним ввести процедуру громадянської експертизи законодавчих актів, що включала б кримінологічну, соціально-економічну, лінгвістичну й іншу професійну оцінку прийнятих законів.

Принцип рівності перед законом діє на тій підставі, що «закон є загальним... він однаковий для всіх громадян... стосовно кожного він має ту ж саму силу» [9, с. 3]. У змісті всіх законів, що приймаються на території країни, не повинно бути навіть згадування на нерівне відношення норм права до суб'єктів правовідносини, закріплення положень дискримінаційного характеру. На жаль, таких положень у

чинному законодавстві досить багато. І, що найгірше вони стосуються економічних відносин. Як приклад можна привести надання різних пільг підприємствам, що робить їх продукцію більш конкурентоспроможною у порівнянні з продукцією інших підприємств, які таких пільг не мають. Крім того, закон повинен на рівних підставах захищати всіх членів суспільства. У цьому простежується єдність законодавчого регулювання прав і свобод на всій території України. Однак пріоритет закону припускає впевненість у самому громадянину, у його поінформованості, водночас велика кількість, складність і темпи постійних змін різних законів, указів, інших нормативних актів значно ускладнюють їхнє знання кожним громадянином.

Рівність всіх людей перед законом являє собою один з найважливіших принципів існування правової держави, тому що саме в правовій державі право є критерієм легітимності держави. Як бачимо, дотримання принципу рівності перед законом виступає основою функціонування сучасної правової держави. Мірилом рівності прав громадян у правовій державі виступає рівний для всіх закон. Н. В. Вітрук за цього приводу зазначає: «Юридична рівність є не що інше, як рівність суспільного становища людей за законом» [10, с. 24].

Провівши аналіз закріплення в національному законодавстві прав і свобод людини і громадянина з позиції забезпечення конституційного принципу рівності, можна зробити висновок, що ідея про неприпустимість дискримінації розвивається паралельно з концептуалізацією ідеї про необхідність диференційованого відношення до власників прав і свобод. Така об'єктивна й припустима правова нерівність може і повинна застосовуватися для виправлення фактичної нерівності залежно від обставин, сфери застосування й контексту; треба «встановлювати справедливу рівновагу між охороною інтересів суспільства й повагою прав і свобод людини» [11]. Основний Закон України не допускає загального «імунітету» для соціальних груп і окремих осіб. Всі громадяни України і кожен з них окремо – незалежно від будь-яких ознак (походження, соціального та майнового стану, роду і характеру занять тощо) повинні поводитися відповідно до вимог, які містяться в Конституції та інших законодавчих актах. Винятки у виконанні певних обов'язків повинні встановлюватися винятково законами і мають бути обґрунтованими, загально узгодженими, пройти громадські обговорення та експертизу, отримати схвальну оцінку більшості населення. Таким чином, диференціація прав і свобод, пільг і обмежень не повинна применшувати реальність демократії, обмежувати справжнє втілення на законодавчому рівні конституційного принципу рівності всіх перед законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Харви Дж. Примат закона / Дж. Харви, А. Л. Безер // Российский бюллетень по правам человека : [Сб.] / Проект. группа по правам человека. – М. : ИНТУ, 1994. – Вып. 7. – 1995. – 145 с.
3. Матузов Н. И. Теория государства и права / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2004. – 512 с.
4. Словник української мови : в 11 томах. – Том 3, 1972. – 734 с.
5. Источники российского конституционного права / Е. В. Колесников. – Саратов : Изд-во Саратовской госуд. академии права, 1998. – 196 с.
6. Ильин И. Путь к очевидности : Сочинения / И. Ильин. – М. : Издательство ЭКСМО-Пресс, 1998. – 912 с.
7. Нерсесянц В. С. Основные концепции права и государства в современной России / В. С. Нерсесянц // Основные концепции права и государства в современной России (По материалам «круглого стола» в Центре теории и истории права и государства ИГП РАН) // Государство и право. – 2003. – № 5. – С. 5–33.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним звернення Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України від 09.07.1998р. // ОВУ. – 1998. – № 32. – С. 59.
9. Козюк М. Н. Правовое равенство в механизме правового регулирования / М. Н. Козюк. – Волгоград : Волгоград. юрид. ин-т, 1998. – 89 с.
10. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР / Н. В. Витрук. – М. : Юридическая литература, 1985. – 192 с.
11. Де Сальвиа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / Де Сальвиа М. – СПб. : Изд. «Юридический центр Пресс», 2004. – 1072 с.